

ŞƏHLA ABDULLAYEVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Nizami Gəncəvi adına Milli
Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi
abdullayevashakhla@gmail.com

ŞƏYYAD HƏMZƏNİN “YUSİF VƏ ZÜLEYXA” ƏSƏRİ

“Yusif və Züleyxa” rəvayəti yüzilliklərdən bəri türkdilli xalqların ədəbiyyatında sevilən və ən çox müraciət edilən mövzulardan biri olmuşdur. Əski Anadolu türkcəsində bu mövzuda ilk əsər XIII əsrin sonları-XIV əsrin əvvəllərinə aiddir.

Bir sıra tədqiqatçıların fikrincə, 1277-ci ilin may ayında Qaramanoğulları bəyliyi hökmdarı Məhəmməd bəy Qaramanoğlu imzaladığı bir fərmanla türk dilini rəsmi dövlət dili elan etmişdir. Bu fərmandan sonra o zamanadək dini və elmi əsərlərini ərəbcə, ədəbi əsərlərini isə farsca yazan türk şairləri artıq adi kütlənin də anlaya biləcəyi doğma türk dilində yazmağa başlamışlar. Bu şairlərdən biri də “Yusif və Züleyxa” mövzusunda əski Anadolu türkcəsində ilk əsərin müəllifi olan Şəyyad Həməzdir.

Hazırkı məqalədə Şəyyad Həməzənin həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat, eləcə də onun “Dastani-Yusif” əsərinin qısa süjet xətti verilir. Həmçinin, “Dastani-Yusif” ümumtürk ədəbiyyatında bu mövzuda ilk əsər olan Qul Əlinin “Qisseyi-Yusif”i ilə müqayisəli təhlil olunur.

Açar sözlər: Yusif və Züleyxa, Şəyyad Həməzə, Qul Əli, Qisseyi-Yusif, müqayisəli təhlil, əski Anadolu türkcəsi

Şərq dünyasında “Yusif və Züleyxa” süjetinə ən çox türkdilli xalqların ədəbiyyatında müraciət olunmuşdur. Anadoluda yazıda hakim dil olan fars dilinin yerinə türkcənin keçdiyi XIII əsrdə ilk yazılan məsnəvilər sırasında məhz “Yusif və Züleyxa” məsnəvisinin olması da bu mövzunun türkdilli xalqlar üçün özəlliyi və mühümlüyünün bir sübutu kimi qəbul edilə bilər.

Bir sıra tədqiqatçıların fikrincə, Qaramanoğulları bəyliyi hökmdarı Məhəmməd bəy Qaramanoğlu (vəf. 1278) 13 may 1276-cı ildə türk dilinin inkişafına təkan vermiş bir fərman imzalamışdır. Fərmanda deyilirdi: “Şimden girü hiç kimesne kapuda ve divanda ve mecalis ve seyrande Türki dilinden gayrı dil söylemeyeler”. Yazıcıoğlu Əlinin “Səlcuqnamə”sində qeyd olunduğuna görə, Məhəmməd bəy “defterler dahı Türkçe yazılacaktır” əmrini verir ki, bu da, türk yazı dilinin başlanğıcı olur [bax: 6, s. 92].

Qaramanoğlunun fərmanı artıq XIII əsrin sonu-XIV əsrin əvvəllərindən etibarən türk dilində əsərlərin meydana çıxmasına səbəb oldu. Dini və elmi əsərlərini ərəbcə, ədəbi və irfani əsərləri isə farsca yazan türk şairləri sanki qəflət yuxusundan ayıldılar və adi kütlənin də anlaya biləcəyi doğma türk dilində yazmağa səy göstərdilər. Bu yolda ilk addım atanlardan biri də “Dastani-Yusif” məsnəvisinin müəllifi Şəyyad Həməzə olmuşdur.

Şəyyad Həməzə ilə bağlı ilk araşdırma görkəmli türk alimi Fuad Köprülüyə (1890-1966) aiddir. Alim divan şairi Hacı Kamalın (vəf.1515-dən sonra) “Camiün-nəzair” adlı əsərində Şəyyad Həməzə haqqında məlumat verildiyini bildirir və Lamii Çələbinin (1473-1532) “Lətaifnamə”sində Xacə Nəsrəddinin (vəf. ~1284-85) müasiri olmuş bir mütəsəvvif haqqında lətifəyə əsasən Şəyyad Həməzəni XIII əsr şairi hesab edir [5, s.27]. Lakin digər türk alim Mətin Akar Şəyyad Həməzənin Türkiyə Milli Kitabxanasında saxlanılan bir əlyazmada rastladığı vəba haqqında 50 beytlik bir qəsidəsinə istinadən, Köprülünün bu fikrini təkzib edir. Şair həmin qəsidədə qızının da vəba xəstəliyindən öldüyünü bildirir və 48-ci beytdə vəbanın yayılma tarixini h.747, yəni m.1348-ci il kimi qeyd edir. Məhz bu beytə əsasən, Mətin Akar Şəyyad Həməzənin XIV əsr şairi olduğu nəticəsinə gəlir [2, s.2]. Alimlərin hər ikisinin öz fikirlərində yanlışlıqlarını və Şəyyad Həməzəni

XIII əsrin II yarısı-XIV əsrin I yarısında yaşayıb-yaratmış şair hesab etmək daha məqsədəuyğun olar.

Şairin dünyaya gəldiyi, yaşadığı yer məlum deyil. Lakin Ağşəhərdə, Xacə Nəsrəddin məzarlığında qızı Əsli Xatunun məzar daşına istinadən, onun Ağşəhərli olması ehtimal edilir. Daş üzərindəki h.749-ci il tarixi şairin məşhur mərsiyəsinin yazılış tarixi ilə eynidir və bu da şairin həmin mərsiyəni vəbadan ölənin qızı üçün yazdığına dəlalət edir [7, s.105].

Şəyyad Həməzinin “Dastani-Yusif” (“Yusif və Züleyxa”) və “Dastani-Sultan Mahmud” məsnəviləri, 8 mənşüməsi, Anadolu türkcəsindən fərqli bir türkcə ilə yazılmış bir mənşüməsi, iki qəzəli, ölüm haqqında 12 dördlükdən ibarət bir lirik şeiri, 50 beytlik bir qəsidəsi mövcuddur [4, s.19-20].

“Dastani-Yusif” məsnəvisi əski Anadolu türkcəsində “Yusif və Züleyxa” mövzusunda yazılan ilk əsər olması etibarilə çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. 1529 beytdən ibarət olan bu məsnəvi çox sadə bir dildə yazılmışdır.

Əsər Allahın adı ilə başlanır, daha sonra qısaca Peyğəmbərin nəti verilir və şair Yusif hekayətinin nəqlinə keçir. Əsərin qısa süjet xətti belədir: Yusif yeddi yaşındaykən yuxuda Ay, Günəş və 11 ulduzun ona səcdə etdiyini görür və atasından təbirini soruşur. Yaqub yuxunu təbir edir və tapşırır ki, qardaşlarına danışmasın. Lakin Yaqubun ögey qızı Dünya bunu eşidib qardaşlara xəbər verir və onların Yusifə qarşı kini daha da şiddətlənir. Atalarının yanına gedib, yalan vədlərlə Yusifi özlərilə ova aparmağa Yaqubu razı salırlar. Bu məzmununda digər əsərlərdə olduğu kimi, bu məsnəvidə də qardaşlar Yusifi döyərəkən o, bir-bir bütün qardaşların üstünə qaçır, lakin heç birindən kömək görmür. Yalnız Yəhudanın ona yazdığı gələrk, qardaşları Yusifi öldürməkdən çəkindirir və onu Ad quyusuna atıb gedirlər.

Qardaşlar yolda bir ağacın altında oturub oğlanlarının yolunu gözləyən Yaqubun yanına gəlib, Yusifi qurd parçaladığını deyirlər və qanlı köynəyi ona göstərilər. Lakin Yaqub köynəyin yırtılmadığını görüb, oğlanlarını günahlandırır, qurdu tapıb gətirmələrini tələb edir. Qardaşlar bir qurdu ovlayıb gətirirlər. Qurd Yusifi yemədiyini, buraya öz övladlarını axtarmağa gəldiyini bildirir. Yaqub qurdu sözünə inanıb, onu buraxır və gecəsini-gündüzünü Yusifin dərdindən ağlamaqla keçirir.

Şəyyad Həməzə bu yerdə oxucunu misirli bir tacirlə tanış edir. Bu tacir bir yuxu görmüş və bu yuxunun təbiri onu əlli il öncə Ad quyusu ağzına gətirib çıxarmış, bu gün üçün ona vədə verilmişdi. Əlli il keçdikdən sonra tacir böyük bir karvanla yenidən Ad quyusunun yanına gəlir. Tacirin qulları Bəşirlə Mamil su çıxarmağa gedirlər. Cəbrayıl isə Yusifin yadına bir dəfə güzgüyə baxaraq öz gözəlliyilə qürrələnməsini, qul olsaydı, qiymətini heç kəsin qarşılama bilməyəcəyini düşünməsinə salır və indi əsl qiymətini öyrənəcəyini bildirir. Yusif dolçaya yapışaraq quyudan çıxır. Qulları bunu tacirə xəbər verirlər. Tacir Yusifi çadırına gətirir, lakin bu vaxt dağa çıxmış qardaşlar quyuyu ağzında bir karvanın çadır saldığını görüb ora yaxınlaşırlar, bir qullarının onlarda olduğunu bildirib, onu geri tələb edirlər. Tacir Yusifi almaq istədiyini bildirincə, qardaşları Yusifi 19 yarmağa satırlar. Tacir qardaşlardan satış haqqında yazılı kağız da alıb, karvanı ilə Misirə doğru yola düzəlir.

Burada şair əsərin əsas süjet xəttinə əlavə olaraq Yusifin anasının qəbri üstə ağlaması, qaçdığını düşünən həbəşli qara qulun Yusifi döyməsi və Yusifin ahından göy üzünü qara bulud tutub, tufan qopması, qul günahını boynuna aldıqdan və Yusifin onu əfv etməsindən sonra havanın düzəlməsi, eləcə də karvanın Misirə çatanadək keçdiyi şəhərlər, Yusifin Nil çayında çimməsi, balıqla söhbəti və s. epizodlar əlavə etmişdir.

Şair daha sonra oxucunu Züleyxa ilə tanış edir. Züleyxa Məqrib şahı Taymusun qızıdır, gözəllikdə tayı-bərabəri yoxdur. Bir gün Züleyxa yuxuda gözəl üzvlü bir cavan görür və ona aşıq olub dəli-divanəyə dönür. Atasının onun əl-qolunu qandalladır. Züleyxa bir il bu halda yaşadığından sonra yenə eyni yuxunu görür və vəziyyəti daha da pisləşir. Üçüncü dəfə yuxusunda həmin cavan ona Misir əzizi olduğunu bildirir və eşqinə sadıq qalmasını istəyir. Züleyxa atasına yuxusunu danışır və xahiş edir ki, Misir əzizinə məktub yazıb, qızının onu sevdiyini bildirsin. Şahın qasidləri altı ay yol getdikdən sonra Misir əzizi olan Kotifarın sarayına yetişirlər. Kotifar Məqrib şahının məktubunu oxuyub çox sevinir, Züleyxaya elçi və onu alıb gətirmək üçün adamlarını göndərir.

Züleyxa Misirə gəlib şah sarayında Kotifarla tanış olduqda, onun yuxuda gördüyü şəxs olmadığını anlayır və səbirlə öz muradına yetişəcəyi günü gözləyir.

Karvan Misirə çatır və bütün Misir əhli gözəl qulun görüşünə axışır. Züleyxa da köşkdən baxıb onu görəncə, üç dəfə yuxuda gördüyü şəxsın həmin qul olduğunu anlayır və bütün mal-dövlətini verib onu almalarını istəyir. Kotifar xəzinəsindəki bütün qızılları verib Yusifi alır.

Züleyxa Yusifi çox əzizləyir, lakin Yusif ona əhəmiyyət vermir, ondan qaçır və yaxınlıq təklifini rədd edir. Züleyxa öz dərdini dayəsinə açaraq ondan kömək istəyir. Dayə Züleyxaya möhtəşəm bir imarət tikdirməsini, içini Yusiflə özünün qolboyun rəsmlərilə bəzəməsini tövsiyə edir. Saray dayənin dediyi surətdə hazır olduqdan sonra Züleyxa Yusifi yanına çağırır, Yusif saraya daxil olunca qapını kilidləyir. Züleyxa Yusifi yoldan çıxarmaq üçün onu tərifləməyə, özünə cəlb etməyə çalışır. Hətta İblis də özünü yetirib fitnə yaratmağa, Züleyxa ilə baş-başa qalmış Yusifi yoldan çıxarmağa cəhd edir, lakin Allah Yusifi onun şərindən qoruyur. Züleyxanın sözləri, mehribançılığı Yusifin ona meyillənməsinə səbəb olur, lakin neçə dəfə Allahın Yusifə əyan etdiyi işarələr Yusifi günahdan çəkindirir. Züleyxa günahdan qorunmaq üçün qapıya doğru qaçan Yusifin köynəyini arxadan tutur və köynək cırılaraq Züleyxanın əlində qalır. Qapıda Kotifarla üzləşincə isə, Züleyxa Yusifə böhtan atır, lakin beşikdəki körpə uşaq dil açaraq şahidlik etdikdən sonra Kotifar həqiqəti anlayır.

Misir qadınları Züleyxanın öz quluna aşiq olması barədə dedi-qodu yayırlar və Züleyxa onları tənbeh etmək üçün bir məclis təşkil edir və həmin qadınları dəvət edir. Onun tapşırığı ilə meyvə yeyilən zaman Yusif məclisə daxil olur və qadınlar onu görəncə, heyran qalıb turunc yerinə əllərini kəsirlər. Bununla da Züleyxaya bərarət qazandırirlər. Qadınlar getdikdən sonra Züleyxa Yusifi zindana təhdid edir və ondan yenə rədd cavabı alınca, Rəyyanın köməyi ilə onu zindana saldırır. Yusif zindana salındıqdan sonra Kotifar ölür və Rəyyan onun yerinə keçərək, Yusif istisna olmaqla, bütün məhbusları zindandan azad edir. Yusif zindanda tək qalır, Cəbrayıl enib onu sakitləşdirir, səbirlə olmasını tövsiyə edir, Allahın ağ incidən yaratdığı qiymətli daşı onun ağzına qoyur və Yusif təbir elminə vaqif olur.

Rum sahibi Qeysər öz adamını Misirə göndərir və Rəyyanın saqisi ilə aşpazını ələ alıb, şahı zəhərləmələrini tapşırır. Bundan xəbər tutan Rəyyan hər ikisini həbsə saldırır. Saqi ilə aşpaz zindanda gördükləri yuxunu Yusifə danışirlar və Yusif onların yuxusunu təbir edərək, birinin üç günə azad, digərinin isə edam olunacağını bildirir. Yusifin təbiri çin olur, aşpazı edam edirlər, saqi isə azad olunur. Yusif saqidən şaha onun haqqında danışmasını xahiş etsə də, saqi zindandan çıxınca bunu unudur.

Bir gün Rəyyan qərribə bir yuxu görür və heç kəs onu yoza bilməyincə, saqi Yusifi xatırlayır. Şahın əmrilə zindana gəlib, Yusifdən şahın yuxusunu yozmağı xahiş edir. Saqi geri dönüb Yusifin təbirini Rəyyana xəbər verdikdə, şah eşitdiklərindən heyrətə gəlir və Yusifin zindandan çıxarılıb yanına gətirilməsini tələb edir. Lakin Yusif günahsızlığı isbata yetməyincə, Misir qadınları həqiqəti anlatmayınca zindanı tərک etməyəcəyini bildirir. Rəyyan Yusifin xahişini yerinə yetirir və həqiqət aşkar olduqdan sonra, Yusif zindandan saraya gətirilir. Yusif Rəyyandan xəzinədəki bütün qızılların ona əmanət edilməsini xahiş edir, qıtlıq illəri üçün tədbir görür və Misirdə Rəyyandan sonra ən nüfuzlu şəxs məqamına yüksəlir.

Əsərdə Züleyxanın Yusifin keçdiyi yolun üstündə daxma tikdirib orada yaşaması, öz bütünü sındıraraq imana gəlməsi, Yusiflə söhbəti, eşqinin sübutu kimi Yusifin qılıncını öz ahı ilə yandırması, Allahın əmrilə Yusiflə Züleyxanın evlənməsi, Züleyxanın yenidən cavanlaşması və s. məşhur epizodlara da yer verilmişdir.

Qıtlıq illərində ətraf məmləkətlərə xəbər yayılır ki, buğda almaq istəyən Misirə gələ bilər. Bunu eşidən Yaqub oğlanlarını Misirə yollayır. Qardaşları yaxşı qarşılayan Yusif özünü onlara tanıtmır, lazımı qədər buğda verir və Kənanə gedib Binyaminlə birgə geri dönmələrini tələb edir. Qardaşlar onun tələbini atalarına yetirirlər. Yaqub çox etiraz etsə də, nəhayət razılaşıb Binyamini onlarla buraxır. Bu hissədə də Yaqubun nəsihəti ilə qardaşların qapıdan iki-iki girmələri, Binyaminin tək qalması, Yusiflə görüşü, Yusifin ona biləzik bağışlaması və s. əlavə epizodlar mövcuddur.

Yusif qardaşları üçün məclis təşkil edir və daha sonra gizlicə özünü Binyaminə tanıdır, onu yanında saxlamaq üçün bir tədbir görəcəyinə söz verir. Qardaşlar yüklərini alıb gedərkən, Yusifin

qızıl camı Binyaminin yükü üçün qoyulur. Karvan Misirdən bir qədər uzaqlaşdıqdan sonra çaparlar gəlib, Əzizin qızıl camının oğurlandığını söyləyirlər və onların yükləri arasında axtarış aparırlar. Binyaminin yükündən qızıl cam çıxdıqda, qardaşları oğurluqda ittiham edərək Misirə geri qaytarırlar.

Yusif qardaşları nankorluqda günahlandırır və onların ısrarlarına, yalvarışlarına baxmayaraq, Binyamini zindana salır. Qardaşlar Misirə geri dönüb Yaquba olanları xəbər verirlər. Yaqub Şəməna bir məktub yazdıraraq, Əzizə yollayır. Məktubda sevimli övladı Yusifini iyitdiyini, indi də Əzizin onu Binyamindən məhrum etdiyini, əgər oğlunu buraxmasa, ona qarğış edəcəyini bildirir. Qardaşlar Misirə dönüb, məktubu Yusifə verirlər. Yusif məktubu oxuduqdan sonra xəzinədarı göndərərək qardaşların onu satarkən yazdıqları sənədi gətizdirir. Qardaşlar öz yazdıqları kağızı tanısalar da, onu oxuya bilmədiklərini deyirlər. Bu zaman Yusif qızıl camı gətirib, onun vasitəsilə qardaşların yalanlarının üstünü açır. Qardaşlar Əzizin kimliyini bildikdən və Yusif tərəfindən əfv edildikdən sonra Yusif onları xələtlə, dəvələrlə yola salıb, atalarını və ailələrini Misirə gətirmələrini tapşırır. Həmçinin, əsərdə uşaq vaxtı Yaqubun anasından ayıraraq satdığı oğlanın əhvalatı da nəql olunur ki, Yusif öz köynəyini atasına məhz həmin oğlanla – Bəşirlə yollayır.

Kənana yetişməyə on gün qalmış Yusifin ətri Yaqubun burnuna çatır, Yaqub Yusifin ətrini duyduğunu desə də, yanındakılar ona inanmırlar.

Bəşir Kənana çatıb yol üstə əvvəl öz anası ilə rastlaşır, söhbət əsnasında onun öz anası olduğunu anlayır, ona kimliyini anladır və birgə Yaqubun evinə gedib baş verənlərdən onu xəbərdar edirlər. Yaqub köynəyi gözünün üstünə salınca gözləri açılır və Yusifin yazdığı məktubu oxuyub, çox sevinir. Qardaşlar Kənana yetişib atalarına işlədikləri günahdan bəhs edir, yalvarıb onları bağışlamasını xahiş edirlər. Yaqub onları bağışladığını, Allaha da bağışlanmaları üçün dua edəcəyini söyləyir. Daha sonra bütün ailəsi ilə birgə yola düşüb, yetmiş üç gün ərzində Misirə yetişir. Beləliklə, illər sonra öz sevimli övladına qovuşur. Şəyyad Həmzə ata ilə oğulun bəzi rəvayətlərə görə yetmiş, bəzilərinə görə isə qırx illik ayrılıqdan sonra qovuşduğunu qeyd edir.

Yaqub ailəsi ilə Misirdə məskunlaşır və 40 il orada yaşayır. Bir gün Cəbrayıl Yaquba ölüm vaxtının yaxınlaşdığı, Misirdən getməli olduğu xəbərini gətirir. Yaqub ailəsi ilə birgə Kənana köçür, atasının qəbri üstünə gedib, orada mələklərin qəbir qazdığını görür, mələklərin əlindən ölüm şərbəti içərək vəfat edir. Oğlanları onu İbrahim, İshaq və Saranın məzarı yerləşən yerdə dəfn edərək, Yusifin yanına geri dönürlər. Yusif atasının öldüyünü eşidib, çox narahat olur, ağlayıb Allaha yalvarır və Ondan canını müsəlman olaraq almasını istəyir. Cəbrayıl nazil olub Yusifə ömrünün sonuna altmış ay qaldığını, bu vaxtı küfr əhlini islama dəvətlə keçirməli olduğunu bildirir. Lakin Yusif cəhdlərinin qarşılıqsız qaldığını görüb, Misirdən kənarda özləri üçün gözəl bir şəhər tikir və bütün bərəkət Yusiflə birgə o şəhərə gedir. Müsəlman olmayan heç bir kəsin bu şəhərə buraxılmadığını görən Rəyyan və misirlilər islamı qəbul edirlər.

Züleyxa Yusifdən əvvəl vəfat edir. Onun ölümünə çox üzülən Yusifin də, nəhayət, ölüm anı yaxınlaşır. O, böyük oğlunu yanına çağırır ona nəsihət edir, dinini qoruyub, imanına sahib çıxmasını tapşırır. Yusifi bir tabuta qoyub dəfn edirlər. Misirdə baş verən şiddətli quraqlıq üzündən Rəyyan Yusifin tabutunu çıxartdırıb Misir tərəfdə basdırır, lakin yenə bir tərəfdə bolluq, digər tərəfdə quraqlıq olunca, tabutu Nil çayına buraxırlar və o, Musa peyğəmbər onu Nildən çıxaranadək orada qalır.

Göründüyü kimi, Şəyyad Həmzənin “Dastani-Yusif” əsəri “Yusif və Züleyxa” hekayətinin əsas süjet xəttini tam izləməklə yanaşı, təfsirlərdə nəql olunan bəzi əlavə rəvayətləri də ehtiva edir. Şəyyad Həmzənin “Dastani-Yusif”i XIII əsr şairi Qul Əlinin ümumtürk ədəbiyyatında bu mövzuda ilk əsər olan “Qisseyi-Yusif” əsəri (tam.1212) ilə çox yaxından səsləşir. Əgər hər iki əsər türk dilində olmasaydı, Şəyyad Həmzənin “Yusif və Züleyxa” məsnəvisinin “Qisseyi-Yusif”in tərcüməsi olması qənaətinə gəlmək olardı. Bəzən tam təkrar beytlər, əsərdə hadisələrin gedişatı, ardıcılıq bunun isbatıdır.

Tərcümə təsiri bağışlayan çoxsaylı beytlərdən bir neçə nümunə gətirək.

Yəhuda qardaşlarını Yusifi öldürməkdən çəkindirərkən söylədikləri Əlinin əsərindəki müvafiq hissə ilə çox bənzərdir:

Şəyyad Həmzədə:

Döndü eydür bize bu iş hoş degül
Kardaşını öldüren kardaş degül
...Tevbe kılun bu işe gelün yola
Yoksa Tanrıdan gelür size bela [3, s.157]

Qul Əlidə:

Yəhudə aydur: Bu iş rəva olmaz,
Həm qarındaş qarındaşını heç öldürməz!
Bunu qılan Xaliqidən rəhmət bulmaz,
Yekrək oldur, tövbə qılıb dönün imdi [1, s.31]

Yaqub yolda bir ağacın altında oturub övladlarının yolunu gözləyir və “Görəsən, Yusif nə zaman gələr?” deyincə, yuxarıdan: “Yeddi”, - deyər səs gəlir:

Yakub eydür bu seb`in yıl-mı ola
Yahud yetmiş gün-mi Yusufum gele
Bilmezəm yetmiş yıl-mı Yusufum geçə
Yahud yetmiş gün aramızda geçə [3, s.161]

“Qisseyi-Yusif”də də Yaqubun düşüncələri oxşar misralarla verilmişdir:

Yə`qub aydur: Ah, bu yetmiş günmi ikən,
Ah ki, yoqsa, yetmiş kimi aymı ikən,
Ah dəriğa, yoksa yetmiş yılmı ikən,
Yusifimin gecikməki?! deyür imdi [1, s.37].

Qardaşlar ilk görüşdə Əzizə kiçik qardaşları Yusufdən, atalarının onu çox sevməsindən danışarkən Yusif onlara etiraz edir.

Şəyyad Həməzadə:

Yusuf eydür atamız dirsiz nebi
Peygamberlər kaçan kıla bunun gibi
Birini sevməyə birini seve
Uşbu söz peyğambərə yaramaya [3, s.222]

Qul Əlidə:

Yusif aydı: Ya şəriflər, nə deyürsüz,
Siz aydursuz, atamızı nəbi dersiz.
Kiçimizi bizdən yekrək sevər dersiz,
Peyğəmbərə bu iş rəva olmaz imdi [1, s.135]

Binyamin oğurluqda təqsirləndirildiyi zaman qardaşlar onlardan birinin Binyaminin əvəzinə həbs olunmasını istəyirlər və Yusif rədd cavabı verir.

Şəyyad Həməzadə:

Yusuf eydür suçsuzunu tutmazam
Suçsuzı tutup zalimden olmazam
Suçluyu tutan gerek kim kınaya
Suçsuzı kınayan `adil olmaya [3, s.236]

Qul Əlidə:

Yusif aydur: Ol işi bən qılmayavən,
Adil ikən bən heç zalim olmayavən,

Suçlu üçün suçsızlardan almayavən,
Xəta yəsin bayıq dutun, deyür imdi [1, s.152]

Qardaşlar Binyamini Misirdə qoyub Kənana onsuz geri döndükdə, Yaqub bu xəbərdən ağlayıb fəryad edir, lakin sonra Allaha hər iki oğluna yenidən qovuşması üçün yalvaracağını, Allahdan heç bir zaman ümidini kəsmədiyini və mütləq həm Yusifə, həm Binyaminə qovuşacağını bildirir:

Şəyyad Həməzədə:

Anunıçun söyledüm anı size
Var delilüm Tañrıdan uşbu söze
La-tay`asu min revhi `llah demiş
Bu söze inanmayan kafir imiş [3, s.239]

Qul Əlidə:

Quran içrə Xaliq elə aymış idi:
“La təy`əsu min ravhillah” demiş idi,
Quranına inanmayan kafər idi,
Rəhmətindən rahət ummaq gərək imdi [1, s.154]

Misirə köçən Yaqubun Züleyxanın onun üçün qurduğu süfrədəki yeməklərlə bağlı dedikləri də hər iki əsərdə eynidir:

Şəyyad Həməzədə:

Ya`kub eydür yüz yigirmi yaşadum
Ben bunun gibi ta`am hiç yimedüm
Peygambere bunun gibi yemek yaramaz
Peygamber olan bunun gibi yemek yemez [3, s.256]

Qul Əlidə:

Yəqub aydur: Yüz yugirmi yaşımdürür,
Ələddəvam, taət qılmaq işımdürür,
Müdam arpa ətməki aşımdürür,
Peyğəmbərlər belə təam yeməz imdi [1, s.168]

Hadisələrin gedişatı, ardıcılıq, əsas süjetə əlavə olunan müxtəlif rəvayətlər – şahın xəzinəsinin boşalmasından narahatlığı, xəzinədarın gəlib xəzinənin dolu olmasını xəbər verməsi və şaha Yusifin yanına bir quşun enib ona güzgüyə baxıb qürrələnməsinə görə ucuz satılması, indi isə çox baha satılmasını deməsini eşitdiyini söyləməsi, Züleyxanın Yusifə 360 növ libas tikdirməsi və hər gün birini geyindirməsi, Züleyxanın Yusifi bütəxanaya aparması, bütün dilə gəlib Yusifə “Peyğəmbər” deyər müraciət etməsi, bütün sınıması və Züleyxanın xahişi və Yusifin duası ilə yenidən birləşməsi, Yusif zindanda ikən Kənandan gələn və dəvəsi zindan qarşısında çöküb tərpənməyən ərəblə olan epizod, Cəbrayılın Rəyyanın gördüyü yuxunu öncədən Yusifə xəbər verməsi və s. eynən “Qisseyi-Yusif”dəki kimidir.

Bununla belə, Şəyyad Həməzənin əsərində müəyyən fərqlərə də rast gəlinir. Məsələn: “Qisseyi-Yusif”də qardaşlar Yusifi 18, Şəyyad Həməzənin əsərində isə 19 yarmağa satırlar. Həmçinin, Yusifin satıldıqdan sonra qardaşları ilə görüşüb vidalaşması və qardaşların peşmançılıq keçirmələri haqqında olan hissə Şəyyad Həməzədə ötürülüb. Yusifin Kənandan gəlmiş ərəbə bağışladığı biləzik Qul Əlinin əsərində iyirmi min Misir qızılı, Şəyyad Həməzədə on min yaqut dəyərinədir. Qul Əlidə Yusifin on iki, Şəyyad Həməzədə isə on dörd oğlu olur. “Qisseyi-Yusif”də Yusifin duası ilə Allah tacir Malikə 24 oğlu, “Dastani-Yusif”də isə 40 övlad verir. Qul Əlinin əsərində Rəyyanın vəfatından sonra firon olan şəxsin adı açıqlanır, Şəyyad Həməzənin əsərində isə Rəyyan ölmədiyini üçün bu hissə yoxdur.

Göründüyü kimi, Şəyyad Həməzə “Yusif” qissəsinin süjet xəttini əsas tutmuş, lakin Tövratda və təfsirlərdə nəql olunmuş əlavə epizodları, bəzi rəvayətləri də öz əsərinə daxil etmişdir. Həmçinin, Quran ayələrindən Qul Əlitək eyni məqamlarda istifadə olunmuş, əsərə eyni rəvayətlər daxil

edilmişdir. Müəyyən fərqlər isə şairin həmin rəvayətlərə yeni ruh bəxş etmək cəhdi kimi qiymətləndirilə bilər. Bu əsər həm əski Anadolu türkcəsində ilk nümunələrdən, həm də ümumiyyətlə türk divan ədəbiyyatında ilk “Yusif və Züleyxa” süjetli əsər kimi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat:

1. Qul Əli. Qisseyi-Yusif. Nəşrə hazırlayanlar: E.Əlibəyzadə, Ə.Hüseynli. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2004
2. Akar, Metin. Şeyyad Hamza Hakkında Yeni Bilgiler // Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi, 1986, Sayı: 2, s.1-14
3. Hamza, Şeyyad. Yusuf ve Zeliha. Hazırlayan: İ.Taş. Ankara, 2010
4. Hamza, Şeyyad. Destan-i Yusuf. Hazırlayan: Dr.E.Eminoğlu. İstanbul: İQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008
5. Köprülüzade, Fuad. Sekçukiler Devrinde Anadolu Şairleri. I. Şeyyad Hamza // “Türk Yurdu” Dergisi, I (1340/1922), s.27-34
6. Ölmez, M., Karaismailoğlu A. ve b. VIII-XIII Yüzyıllar Türk Edebiyatı. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2367. Eskişehir, 2011
7. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 39: Şerif Paşa-Tanzanya. Ankara: TDV, 2010

Ш.Абдуллаева

Поэма «Дастан-и Йусуф» Шейяда Хамзы

Резюме

Легенда о Йусуфе и Зулейхе на протяжении столетий являлась одной из широко используемых и любимых тем в литературе тюркоязычных народов. Первое произведение на данную тему на староанатолийско-тюркском языке относится к концу XIII – начала XIV веков. По утверждениям некоторых исследователей, именно в XIII веке, точнее в мае 1277 года Караманоглу Мехмет-бей – правитель бейлика Караманогуллары, издав фарман, объявил тюркский язык официальным языком государства. После издания этого фармана турецкие поэты, создавшие до этого свои религиозные и научные произведения на арабском, а поэзию на персидском, начали писать и на родном тюркском языке, который был бы понятен простому народу. Одним из этих поэтов был Шейяд Хамза, автор «Дастан-и Йусуф», первой поэмы на тему легенды о Йусуфе и Зулейхе в ранней тюркоязычной, или так называемой староанатолийской литературе.

В настоящей статье дается информация о жизни и произведениях Шейяда Хамзы и краткое содержание основного сюжета поэмы «Дастан-и Йусуф». Также проводится сравнительный анализ с поэмой «Кысса-и Йусуф» Кул Али, первым произведением на данную тему в общетюркской литературе.

Ключевые слова: Йусуф и Зулейха, Шайяд Хамза, Кул Али, сравнительный анализ, староанатолийско-тюркский язык

Sh.Abdullayeva

Sheyyad Hamza's "Destan-i Yusuf" poem

Summary

The legend about Yusuf and Zulaikha was one of the commonly used and favorite themes in Turkish literature. The first work on this theme in Old Anatolian-Turkish, dates back to the end of the 13th - the beginning of the 14th centuries. According to some researchers, it was in the 13th century, more precisely in May 1277, that Mehmet I of Karaman, the prince of Karaman Beylik, issued a farman and declared the Turkish language the official language of the state. After the publication of this farman, the Turkish poets, who had previously created their religious and scientific works in Arabic, and poetry in Persian, tried to write in their native Turkish language, which would be understandable to the common people. One of these poets was Sheyyad Hamza, the author of "Destan-i Yusuf", the first poem on theme of the legend about Yusuf and Zuleikha in Early Turkish, or so-called Old Anatolian Turkish literature.

This paper provides information about the life and works of Sheyyad Hamza and a summary of the main plot of the poem "Destan-i Yusuf". A comparative analysis is also carried out between "Destan-i Yusuf" and the poem "Qissa-i Yusuf" by Qul Ali, the first work on this theme in Turkish literature.

Keywords: Yusuf and Zulaikha, Sheyyad Hamza, Qul Ali, comparative analysis, Old Anatolian Turkish

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 04.02.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 06.04.2019

Azərbaycan MEA-nın həqiqi üzvü Möhsün Nağısoylu tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.